

8. Umírání a smrt: Realizace náboženských pravidel v nemuslimském prostředí

Martin Klapetek

Motto: *Duše každá smrti okusí, a potom budete k Nám navrá-
ceni.*⁶⁰⁸

V současné religionistické produkci nacházíme celou řadu zajímavých textů, které se věnují různorodé problematice „islámu v Evropě“.⁶⁰⁹ Tradičně se objevují pro mnohé čtenáře kontroverzní témata, jež lze na první pohled spojit s komplikovanou integrací muslimských imigrantů do jednotlivých západoevropských společností. Z různých úhlů pohledu se věnuje pozornost otázkám odívání (například *hidžáb*, *burka*, *niqáb*), naplňování dietetických předpisů (povolení a zákazy *halál* porážky), plánům a realizacím výstavby islámským center (polemiky okolo minaretů a kupolí) nebo vzdělávání (výuka islámu ve státních školách, náplň koránských kurzů v mešitách či edukace imámů v Evropě). Podobným výběrem se pak stále znova tvoří zploštělý obraz reality, ve kterém se neustále vyzdvihují nedorozumění a kulturní konflikty s většinovou společností.⁶¹⁰

---

⁶⁰⁸ Korán 29:57.

⁶⁰⁹ Mj. Cesari, Jocelyne – McLoughlin, Sean (eds.). *European Muslims And the Secular State*. Farnham: Ashgate, 2006; Al-Azmeh, Aziz – Fokas, Effie (eds.). *Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007; Dessing, Nathan M. – Jeldtoft, Nadia – Nielsen, Jørgen S. – Woodhead, Linda (eds.). *Everyday Lived Islam in Europe*. Farnham: Ashgate, 2013.

⁶¹⁰ Pro vyváženější pohled na vliv náboženství v transformaci současných evropských společností viz např. Rothgangel, Martin – Jäggle,

S rozvojem studia islámu v Evropě se na jednu stranu stále více setkáváme se systematickým výzkumem tradičních muslimských komunit, jako jsou například Tataři na polsko-běloruském pomezí nebo obnovovaná súfijská společenství na Balkáně.⁶¹¹ Na druhou stranu se s ohledem na demografické změny opouští obvyklý pohled na muslimy v západní Evropě jakožto na ryze imigrantské skupiny⁶¹² a ke slovu se tak dostávají nová témata. S nástupem třetí/čtvrté generace muslimů žijících v Německu, Velké Británii či Francii se totiž tato společenství nacházejí v nové situaci. Různé procesy dlouhodobě oslabující takzvaný „mýtus návratu“ do původní vlasti předků vedou k budování a rozvoji sítě náboženských, kulturních a sociálních organizací, které nabízejí své služby všem generacím přímo ve zmiňovaných západoevropských státech. S tím pak souvisí důležitý fakt, že stále větší podíl v muslimských společenstvích mají senioři, na něž se zaměřují různé specializované organizace poskytující ošetrovatelskou pomoc. S ohledem na předpokládaný vývoj obecných demografických činitelů, které stále výrazněji zasahují i tento specifický segment západoevropských společností, se rostoucí podíl muslimů seniorského věku stává široce diskutovaným tématem. Nelze se však na něj dívat jako na izolovaný předmět výzkumu. Zvyšující se počet evropských muslimských rodin, jež pro péči o svoje seniory využívají nabídky specializovaných státních institucí, může ukazovat na změny mezigeneračních vazeb a odklon

---

Martin – Aslan, Ednan. *Religion und Gemeinschaft: Die Frage der Integration aus christlicher und muslimischer Perspektive*. Wien: Vienna University Press, 2013.

⁶¹¹ Např. Agata S. Nalborczyk, „Mosques in Poland: Past and present“, 183–193; Štěpán Macháček, „Mystické řády na Balkáně. Osmanské duchovní dědictví v Evropě na přelomu tisíciletí“, 73–108.

⁶¹² Pro zmapování širší diskuze viz Scheu, Harald Christian (ed.). *Migration a kulturní konflikty*. Praha: Auditorium, 2011.

od tradičního modelu ošetřování ze strany nejbližších příbuzných.⁶¹³

S ohledem na téma této kolektivní monografie nyní bude zaměřena pozornost na náboženské předpisy, které se týkají doprovázení umírajících a úkonů spojovaných se smrtí či pohřbem. Pro představení konkrétního pokusu o realizaci náboženských pravidel v nemuslimském prostředí byl zvolen spis *Péče o umírající a smrt v islámu*,⁶¹⁴ jež vydalo v roce 2011 Centrum pro sociální pomoc v Kolíně nad Rýnem. Na tomto místě je vhodné v krátkosti představit obsah brožury. Zaobírá se péčí o umírající a připomíná důležitost pronesení vyznání víry během umírání. Dále popisuje vše, co je potřeba učinit po samotné smrti. Tedy přípravu na omývání mrtvého, detaily tohoto úkonu a specifika odívání mužské i ženské mrtvolky. Následují oddíly komentářů věnovaných průběhu modlitby za mrtvé, jeho doprovázení k hrobu a vlastnímu pohřbení. Čtenář je navíc autory textu poučen o správných způsobech projevení soustrasti a také jsou zde vyjmenovány koránské sůry a verše, které mohou být recitovány během návštěvy hrobu. Pozornost je věnována rovněž dalšímu významnému tématu, kterým je návrh náhrobku a správná péče o hroby. Před závěrečnými úvahami vložili autoři brožury důležitou kapitolkou, v níž čtenáři nastiňují některé zvláštnosti v nemuslimských zemích.

K aktivitám Centra pro sociální pomoc v Kolíně nad Rýnem patří mimo jiné i provoz významného muslimského pohřebního fondu působícího v celém Německu.⁶¹⁵ Zřizovatelem centra je sunnitská *Die Türkisch-Islamische Union der Anstalt für*

⁶¹³ Pro kontext viz Jana Kutnohorská, *Multikulturní ošetřovatelství pro praxi*, 93–105.

⁶¹⁴ *Sterbebegleitung und Tod in Islam*. Köln: Zentrum für Soziale Unterstützung e.V. Verlag, 2011.

⁶¹⁵ „Zentrum für Soziale Unterstützung e. V.“, Zentrum für Soziale Unterstützung e. V., navštíveno 26. 5. 2014, <http://www.zsu.eu/v1/default.php?p=1>.

*Religion e. V.*⁶¹⁶ (turecky Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, Dİ-TİB), která své působení zaměřuje hlavně na v Německu žijící muslimy s tureckým kulturním zázemím.⁶¹⁷ Hlavní aktivitou zmiňovaného podpůrného pohřebního fondu je shromažďování finančních prostředků, které jsou dlouhodobě zaslány ve formě členských příspěvků. Díky tomu je možné financovat poměrně nákladné procedury spojené s rituálním omytím mrtvol, jejím umístěním do speciálního typu rakve a obvykle leteckým transportem do země původu. Tam jsou nakonec zajištěny příslušné pohřební úkony a tělo je uloženo do hrobu podle islámských předpisů. V krátkosti je zde popsán typický způsob, který byl z různých důvodů používán v naprosté většině případů po celou druhou polovinu 20. století.

Přestože přibližně devadesát procent pohřbů stále používá tento tradiční postup,⁶¹⁸ v současné době stále sílí potřeba zajistit kompletní nabídku již v Německu bez toho, aby tělo bylo

⁶¹⁶ „Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion“, Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion, navštíveno 26. 5. 2014, <http://www.ditib.de>. Detailnější informace k této významné organizaci a jejímu ideovému zázemí např. v Klapetek, Martin. *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, s. 51–58.

⁶¹⁷ V současné době tvoří muslimové asi čtyři procenta obyvatel Německa s tím, že většina z nich má turecké kulturní kořeny. S ohledem na historické souvislosti lze vysledovat paralely v pohřebních zvyklostech albánských a bosenských komunit žijících v současném Německu. Specifickou skupinu tvoří následovníci výrazných postav německé salafitské scény, mezi které patří lipský imám Hassan Dabagh (Islamische Gemeinde in Sachsen – Al-Rahman-Moschee e.V.) a mediální ikona Pierre Vogel (Abu Hamza). Oba používají k propagaci svých skupin různé filmy v němčině, které jsou veřejně přístupné na internetu. Pohřební předpisy jsou jedním z mnoha témat jejich přednášek, v nichž často kritizují specifické zvyklosti konkurenčních skupin s tureckým kulturním zázemím.

⁶¹⁸ Jedná se pouze o odhad, neboť stále chybí výsledky systematického výzkumu na spolkové úrovni. Thomas Lemmen, „Muslimische Grabfelder in Deutschland“, 96.

transportováno za hranice státu. Segment pohřebních služeb specializovaných na muslimy se tedy dlouhodobě rozvíjí, ale starost o veškeré s tímto spojené záležitosti neleží pouze na bedrech menších soukromých firem. Tyto podniky nabízející své služby často i přes internet ve většině případů úzce spolupracují s určitou organizací působící na místní (společenství u jedné z mešit), zemské (například ŠÚRA – Rada islámských společenství v Hamburku; německy SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaften in Hamburg)⁶¹⁹ nebo spolkové úrovni. Do této kategorie spadá centrála DITIBu koordinující jednotlivé zemské spolky, jejímž aktivitám se bude věnovat pozornost v této části knihy.

---

⁶¹⁹ Příkladem je smluvní výsledek jednání mezi Svobodným a hanzovním městem Hamburk, místním Zemským spolkem DITIBu, Radou islámských společenství v Hamburku (ŠÚRA) a Svazem islámských kulturních center (německy Verband der Islamischen Kulturzentren e. V., VIKZ). Článek č. 10 s názvem Pohřební služby v krátkosti konstatuje, že Hamburk zaručuje právo pohřbívat na veřejných hřbitovech dle islámských náboženských pravidel. V tomto bodě je klíčová dohoda týkající se povolení pohřbů bez rakví. Dále se konstatuje, že s ohledem na trvalý klid mrtvých budou ostatky předchozího pochovaného při následujícím používání hrobového místa ponechány v hrobě. Poté se lze dočíst, že islámské náboženské společnosti mají právo na státních hřbitovech vykonávat bohoslužby a pohřební obřady. Jak již z předchozích konstatování vyplývá, přijatá usnesení se netýkají privátních pohřebišť a jejich práva tímto nejsou dotčena. V tomto článku město konstatuje, že uznává právo všech náboženských komunit provozovat soukromá pohřebišť, a to v souladu s platnými předpisy. Odkazuje se zde na současný stav, tedy na problémy týkající se chybějícího právního uznání muslimských organizací ze strany spolkových úřadů. – „Vertrag zwischen der Freien und Hansestadt Hamburg, dem DITIB-Landesverband Hamburg, SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaften in Hamburg und dem Verband der Islamischen Kulturzentren“, Frei und Hansestadt Hamburg, navštíveno 19. 6. 2008, <http://www.hamburg.de/contentblob/3551370/data/download-muslim-verbaende.pdf>.

Islámské náboženské organizace jsou totiž důležitými účastníky jednání s místní samosprávou a dalšími příslušnými složkami ohledně budování specializovaných muslimských oddělení na městských a obecních hřbitovech, kterých je v současnosti pouze přes dvě stě po celém Německu.⁶²⁰ Těmito prvotními aktivitami se však jejich funkce nevyčerpá, neboť i později jsou jednotlivými účastníky řízení oslovovány jako konzultanti případných komplikací v koordinaci náboženských nařízení se zemskými a spolkovými právními předpisy. Mezi obvyklé problémy se řadí změna orientace hrobů v porovnání s ostatními hřbitovními sekcemi, pohřby v rakvi a bez rakve, omezení pronájmu hřbitovního místa na dobu tlení, tlak na urychlení celého procesu pohřbu s ohledem na náboženské příkazy, snaha o redukci nařízených pitev pouze na zcela nutné případy nebo komplikace spojené s kremací provedenou na přání části rodiny a podobně.

Máme zde příležitost seznámit se s příručkou, která si klade za cíl informovat o islámských zvyklostech týkajících se umírání, smrti a pohřbu. Pro religionistický výzkum je tento spis velice zajímavý s ohledem na deskripci a následnou analýzu současného

---

⁶²⁰ Srov. Firouz Vladi, „Sterben, Jenseitserwartung und Bestattung – Muslime in deutscher Erbe“, 18. Odhadovaný počet specializovaných oddělení veřejných hřbitovů je tématem odborné diskuze. Přední odborník na islám v Německu dr. Thomas Lemmen odhaduje, že více než sto komunit iniciovalo vznik těchto sekcí, a to hlavně pro migranty za prací a utečence. Ve srovnání s rokem 2000 se podle něj toto číslo zdvojnásobilo. Srov. Thomas Lemmen, „Muslimische Grabfelder in Deutschland“, 90. Muslimská oddělení najdeme na necelém jednom procentu německých veřejných hřbitovů. Na přesnějším zmapování současné situace pracuje religionista a historik umění Erdoğan Karakaya, který je zakladatelem Iniciativy Kabir. Tato organizace se od roku 2012 systematicky věnuje výzkumu muslimské pohřební kultury v Německu. Dosavadní publikované výsledky se přiklánějí spíše na stranu odhadů Dipl.-Ing. Firouze Vladiho. Pro více informací *Initiative-Kabir: Muslimische Bestattungskultur und Grabfelder in Deutschland*“, *Initiative Kabir* 3. 6. 2014, <http://www.initiative-kabir.de>.

vývoje muslimských organizací v Německu. Zmiňovaný text patří k jedné z prvních německojazyčných mutací publikační činnosti významného podpůrného pohřebního fondu, který naprostou většinu informací (a to i na internetu) stále prezentuje svým členům a dalším případným zájemcům v turečtině. Posun v této oblasti je pozvolný a lze ho interpretovat mimo jiné i s ohledem na výše zmiňovanou demografickou proměnu.⁶²¹ Svou roli také hraje dlouhé období, během kterého dochází k postupné kumulaci finančních prostředků za konkrétního zájemce o služby fondu. Mladí lidé o tyto problémy mnohdy nejeví zájem a jejich rozhodnutí zapojit se do práce fondu přichází až později s rostoucím věkem či s přehodnocením osobního hodnotového žebříčku. Zvyšující se počet kompletně realizovaných islámských pohřbů na specializovaných odděleních komunálních hřbitovů lze na jednu stranu objasnit jako posílení vazby na Německo napříč generacemi a oslabení předávání takzvaného „mýtu návratu“.⁶²² Na stranu druhou je možné poukázat na proměnu stylu náhrobku směrem od standardních provedení inspirovaných středními typy pomníků většinové nemuslimské společnosti (osmdesátá léta 20. století) k mnohdy pouhému reprodukování tradičních tureckých vzorů⁶²³ (první desetiletí 21. století) nebo esteticky jednoduchým řešením odpovídajícím tradicionalističtějším proudům současné islámské organizované scény v Německu.

* * *

⁶²¹ Pro širší souvislosti ovlivňující přetrvávání komplikací s používáním němčiny viz Sophia Tiemann, *Die Integration islamischer Migranten in Deutschland und Frankreich: ein Situationsvergleich ausgewählter Bevölkerungsgruppen*, 38–40.

⁶²² Této tematice se na příkladech v Mnichově žijících imigrantských komunit již dříve narázově věnovalo specializované Muzeum pro sepkulturní kulturu v Kasselu. Pro bližší informace viz Thorsten Blach, *Nach Mekka gewandt*, 52–69.

⁶²³ Pro popis a analýzu změny používaných náhrobků od šedesátých let 20. století do současnosti je ideálním případem berlínský muslimský hřbitov na Columbiadamm ve čtvrti Neukölln.

PŘEDMLUVA: OD NAROZENÍ AŽ DO SMRTI – ZAČÁTEK BEZ KONCE

Život začíná adhánem [turecky ezanem] bez modlitby a končí modlitbou bez adhánu. Takto zní turecká moudrost, ve které se poukazuje na to, že volání k modlitbě se šeptá do uší novorozeného dítěte, a také na pohřební modlitbu, které nepředchází svolávání k modlitbě. Tímto způsobem se upozorňuje na skutečnost, jak jsou oba tyto momenty lidského života neoddělitelně navzájem spojeny s náboženstvím. Radost, která doprovází první volání k modlitbě, musí o mnoho let později ustoupit mnohdy nečekanému smutku nad smrtí. Dokonce vevlážený prorok Muhammad plakal, když jeho syn Ibráhím ulehl na smrtelné lůžko, takže jeho přátelé se nemohli zmínit o svém údivu. Uvedl tedy jasně: „Skutečně, oko slzí, srdce truchlí a my pronášíme pouze slova, která jsou příjemná našemu Pánu. Ó, Ibráhíme, loučíme se s tebou smutní!“ (al-Bucháří).⁶²⁴

Smrt podle islámského chápání není konec lidské existence. Alláhův posel, když ležel na smrtelném loži, řekl, že se nachází na cestě k nejvyššímu a jedinečnému důvěrníkovi. Každá bytost, která má duši (3:185),⁶²⁵ zažije na světě tento proces umírání. Člověk se svou svobodnou vůlí ale musí po smrti na věčnosti navíc skládat účty z toho, jaké na světě vykonal „dobré skutky“ ve svůj prospěch a pro dobro ostatních lidí. Bude potom dotazován, zda „rodičům, příbuzným, sirotkům, chudým, sousedovi pokrevně spřízněnému i cizímu, příteli ze sousedství“ (4:36) spěchal na pomoc bez ohledu na vlastnosti jako rasu, jazyk, náboženství a státní příslušnost, překonává je hranice lásky k bližnímu, obdarovával potřebné, i když on

⁶²⁴ Překlad konzultován se zněním v: Jahjá an-Nawawí, *Zahrady spravedlivých*, 304.

⁶²⁵ „Každá duše okusí smrti; a teprve v den zmrtnýchvstání obdržíte plně své odměny. A kdo se vyhne ohni a bude do ráje uveden, ten dosáhl úspěchu. A život na tomto světě je pouze klamné užívání.“

sám byl nuzný (76:8–11).⁶²⁶ Tyto příkladné činy, k nimž jsou lidé vybízeni v Koránu, byly poslem Božím v jeho skutečích uvedeny do praxe, aby pro každého byla zřejmá jejich snadná proveditelnost.

Zmrtvýchvstání a skládání účtů se potom bude s jistotou konat po očekávané smrti. Smrt, velký krok na onen svět, hraje v islámu stejně jako ve všech náboženstvích ústřední roli. Posel Boží doporučoval muslimům, aby si často smrt připomínali, podobně jak je to vyjádřeno v latinské době *memento mori* („pamatuj na smrt“). Proto je tak důležitý milník na cestě na věčnost doprovázen rituály, jejichž provedení je pro muslimské společenství kolektivní povinností.⁶²⁷ Tyto rituály sahají od lůžka umírajícího až k pohřbu a k času, který následuje.

Také s touto perspektivou muslimského života v Německu jsme každodenně konfrontováni, od sousedů až po nemocniční personál.⁶²⁸ Vzájemné seznámení je právě v této oblasti důležitým procesem na cestě k lepšímu pochopení a k větší harmonii ve společnosti, v níž společně žijí lidé různých ras, náboženství a různých hodnot.

Známý anatolský básník Yunus Emre⁶²⁹ v jedné ze svých básní napsal:

⁶²⁶ „A oni důsledně své přísliby plnili a obávali se dne, jehož zlo se rozletí široce, a krmili jidlem přes lásku svou k němu chudáca, sirotka i zajatce. My krmíme vás z lásky k Bohu a nechceme od vás ani odměny, ani díku velkého, my obáváme se od Pána svého dne mračného, pohrom plného.“

⁶²⁷ Takto by mohl být přeložen z arabštiny termín *fard kifája*, který popisuje společenskou povinnost, která je tak dlouho pokládána za závazek, dokud ji někdo ze společenství nepřijme za svou a nevykoná.

⁶²⁸ K otázkám péče o muslimské pacienty v německých nemocnicích viz např. Martin Klapetek, *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku*, 110–112.

⁶²⁹ Yunus Emre (1240?–1321?) byl tureckým básníkem a sufím. Poprvé v turečtině popsal a vysvětlil principy islámské mystiky. Pro zde sledované téma současného islámu v Německu je zajímavé, že moderní novostavba mešity DITIBu v Cáchách nese jeho jméno. Dochází

Pojďme se vzájemně poznat
 a vše bude hned snazší,
 milujme a buďme milováni,
 nikdo není na tomto světě věčně.

Zdůraznil tak význam vzájemné výměny zkušeností a náboženských přesvědčení, jehož výsledkem by po nějakém čase mohla být důkladná znalost, která ústí ve vzájemnou lásku.

Centrum pro sociální pomoc, registrované sdružení (dále jen ZSU e. V.) jako pohřební institut a přední pohřební fond si klade za cíl informovat touto brožurou o rituálech a tradicích spojených se smrtí, pohřbem a smutkem v islámu, a to nejen z profesních důvodů. V případě úmrtí, které s sebou přináší pro všechny příbuzné zemřelé osoby nelehké období, dáváme k dispozici naši profesionální pomoc a dlouholeté zkušenosti, jak ulevit od bolesti a utrpení.

Tato informační brožura se může stát důležitým prostředkem k objasnění pro všechny, kteří přistupují k lidem jiných kultur s odporem a předsudky. Nevědomost je zdrojem strachu a odmítání cizích lidí. Čím jsou informace o cizincích přesnější, tím větší je porozumění a ochota žít společně.

Kéž nám Alláh dá barevnou, harmonickou společnost, ve které v dobrých i zlých časech budou mít vždy navrch vzájemná pomoc, respekt a láska.

Umírající se smrtí vstupuje do jiné dimenze, jejíž povaha nám není známa. Zde se nemůžeme opřít o žádné zprávy a zkušenosti. Takzvané zážitky blízké smrti nám nepodávají žádné uspokojujivé informace. Zjevené texty abrahamovských

---

zde ke kombinaci moderního pojetí stavby (zaoblená fasáda, úzká okna) s tradičními prvky (kupole, štíhlý, tzv. osmanský minaret), což je představiteli spolku prezentováno jako integrativní pojetí setkání „Východu“ a „Západu“. Pro více informací a fotodokumentaci viz „DITIB Türkisch-Islamische Gemeinde zu Aachen e. V.“, DITIB Türkisch-Islamische Gemeinde zu Aachen e. V., navštíveno 27. 5. 2014. <http://ditib-aachen.de>.

náboženství k tomuto předkládají informace, které však samy o sobě porozumění hned neodhalí. U informací o této části lidského života hledá muslim oporu v důvěrném klínu Božích poslů, přede všemi posla Muhammada, důvěryhodného, nechť mu Bůh žehná a dá mír. Prostřednictvím této důvěry je přemostěn práh mezi jistotou zakoušeného života a neověřitelným transcendentnem (to je „víra“ v islámském smyslu). Prostřednictvím Koránu nalezne odpověď mnoho lidských otázek o životě po smrti, které vždycky byly kladeny. Muslim věří bez pochyb těmto zprávám v podobě koránských veršů přinesených poslem Božím, které každému předpovídají poslední soud po smrti.⁶³⁰

Smrt je ze své podstaty existenciální břemeno. Člověk ztratí najednou osobu, které byla blízká a drahá. Pozůstalí to poznají na vlastní kůži, jak spěšně se něco takového děje, jak rychle může smrt každého dosáhnout. I v tomto stavu utrpení a bolesti mají muslimové náboženské povinnosti vůči svým zemřelým příbuzným a rodinným příslušníkům, které musejí být splněny. Vedle pokynů vycházejících z Koránu a prorockých tradic jsou zde ještě místní zvyklosti, jež byly vytvořeny pod staletým vlivem islámských pravidel.⁶³¹ Tato část bude popisovat povinnosti a předpisy, které mohou být užitečné jednak pro klid duše zemřelého, jednak přinášejí pozůstalým útěchu a duševní klid.

⁶³⁰ Pro informace k této problematice v češtině viz např. Jitka Charvátová, „K Pánu svému budete navráćeni!“, 230–241; Helmut Werner, *Islámská kniha mrtvých*, 84–85; Luboš Kropáček, „Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu“, 64.

⁶³¹ Tato myšlenka v krátkosti vystihuje jeden z důvodů, proč byl text do této kolektivní monografie zařazen. Mj. se zde ukazuje důležité téma polemik probíhajících v rámci současné muslimské scény v Německu.